

Od demokracie ke svobodě

1. Úvod

Alexis de Tocqueville byl francouzský historik a sociolog první poloviny 19. století. Během svého života uskutečnil několik cest do Spojených států amerických, na nichž získal patřičnou erudici pro průzkum tamního politického zřízení. K charakteristice demokratických systémů ji zužitkoval ve své knize *Demokracie v Americe*. Dílo bylo vydané ve dvou svazcích v letech 1835-1840. Od té doby uplynulo téměř 200 let, nicméně ve svých závěrech je dílo stále aktuální. Zato Amerika – Spojené státy americké i celý kontinent – se politicky značně proměnila. Co v ní zůstalo stejné, čím inspirovala demokracii v Evropě a čím de Tocquevilla k jeho práci? K tomu je nutné nejdříve demokracii v Americe pochopit. Proto začnu psát o tom, proč de Tocquevillovi posloužily k jeho práci tak dobře právě Spojené státy.

2. V čem jsou Spojené státy tak výjimečné?

„Přirozenou nevýhodou demokracie je, že těm, kdo to s ní myslí poctivě, nesmírně svazuje ruce, zatímco těm, kteří ji neberou vážně, umožňuje téměř vše.“

Václav Havel

Demokracie má mnoho nevýhod, jinak by byla nastolena napříč celým světem již dávno. Jak připomněl Václav Havel, na vládě lidu je nejnevyzpytatelnější, že nikdo neví, jak se lidé zachovají. Jinými slovy, lidé tvoří největší výhodu a nevýhodu demokracie zároveň.

Z hlediska občanů jsou oni sami, mohou-li rozhodovat o určitých aspektech chodu společnosti, tím nejjistějším způsobem vlády – o jejich společenství bude rozhodovat vždy jeden z nich, nikdo jiný. Ovšem zvolení někoho, kdo bude rozhodovat jménem ostatních s sebou nevyhnutelně nese pocit jakéhosi povýšení daného člověka.¹ On i ostatní lid si uvědomí, že zvolený zástupce má možnosti systematicky ovlivňovat fungování společenství. I když si je stále s ostatními rovným občanem. Proto v demokratickém systému dostane lid kompenzaci – může v pravidelných intervalech rozhodovat o tom, jestli zvoleného zástupce zvolí znovu. Nicméně to nikdy zástupci úplně nezabrání cítit se nadřazeně a z toho důvodu podlehnout pokušení požívat plody demokracie na úkor ostatních. Demokracie nemá a ze své podstaty nemůže mít stoprocentně účinný nástroj, jak zabránit těmto případům.

¹ Více moci, peněz, vyšší společenský status, větší prestiž.

Když demokratický způsob vlády a systém brzd a protivah předpokládá, aby lid vládl sám, musí na něj spoléhat v dobrém i ve zlém, lid musí být jeho hnacím motorem a rovněž udržovatelem chodu motoru. I jeho kontrolor je opět jen lid. Tento mechanismus vyvolává v lidu motivaci mít společné výhody z dobře udržovaného systému. Stejně tak ale stále neeliminuje velké pokušení, aby jeden z lidu vystoupil a určitá pravidla porušil. A jak nám radí Kant, každý, kdo by tak činil, vysílá precedent ostatním, že se mohou zachovat stejně. Kdyby se jen jeden člověk nekale obohacoval na úkor ostatních, je možné, že by to ostatní na svých ziscích ani nezpозorovali. Ve chvíli, kdy se tak začnou chovat i ostatní, hrozí systému kolaps. Naše úskalí demokracie spočívá ve zneužitelnosti, když předáme moc jednomu z nás. Úskalí dřívějších politických systémů spočívalo v nerealizovatelnosti odebrání moci někomu, kdo jí má příliš (neboli ke zrovnoprávnění společnosti).

Tedy pro lidi s demokratickým smýšlením² nebylo ve „Starém světě“ místo. Kvůli svým odlišným politickým, nebo také náboženským, pohledům byli pronásledováni. Naštěstí pro ně v novověku „nepohodlní“ měli místo pro sebeuplatnění – za hranicemi Evropy. Zatímco evropská šlechta vnímala jejich příliv do Nového světa během 16. a 17. století jako snahu o sebeobohacení na nevytěžených nalezištích nerostných surovin či nevytížené půdě, uprchlíci v něm viděli šanci pěstovat na starými mravy neposkvrněném území osobní svobody – svobodu vyznání, slova atp. Převážně protestantské³ rodiny se začaly formovat do komunit, kde šířili své svobodomyšlné učení. A snad ten volný prostor, který je obklopoval, územní svoboda je nenutila přemýšlet nad hranicemi svých myšlenek, kvůli čemuž dosáhl představ o jeho uplatnitelnosti na celém kontinentě, později na celém světě.

Tedy v takové době, kdy Marie Antoinetta, neschopna dohlédnout za hranice svého paláce, řekla poddaným, ať jedí místo chleba koláče, měli obyvatelé koloniálního území Británie vlastní představu o vládě nad svým územím. Jejich král byl daleko, za rozlehlým Atlantikem, i proto k němu neměli žádnou vazbu. A od té doby, co je zatížil vyššími daněmi, cítili Američané vůči centrální vládě větší zášť, až vyhlásili slavného 4. července 1776 nezávislost. Když se část Ameriky osamostatnila od koloniální správy, stala se demokratickou republikou zakládající si na svobodě. Jen prostým faktem, že za těchto podmínek dokázala fungovat, inspirovala celý svět, de Tocquevilla nevyjímaje.

3. V čem spočívá americká demokracie aneb proč ji de Tocqueville obdivuje?

Amerika, prodchnutá přesvědčením, že její vlastní vývoj spoluutváří úděl lidstva, plnila po celé své dějiny v uspořádání světa zvláštní funkci: ve jménu „zjevného předurčení“ (manifest destiny) zabrala celý jeden kontinent, ale současně se zřekla jakýchkoli imperiálních úmyslů; zásadním způsobem ovlivnila přelomové události, ale přitom odmítala, že by byla jakkoli motivována národním zájmem; a stala se supervelmocí, ačkoli současně deklarovala, že

² Či myšlenkám blízcím se těm demokratickým.

³ kalvinistické

nehodlá provádět mocenskou politiku. Americká zahraniční politika v sobě odráží víru, že vnitropolitické principy Spojených států mají evidentně universální platnost, takže jejich využití je vždy a všude prospěšné, a že skutečným úkolem amerického zahraničního angažmá není zahraniční politika v tradičním smyslu slova, ale projekt šíření hodnot, jež se – jak Amerika věřila – všechny ostatní národy snaží napodobit.

(Henry Kissinger 2014 s. 243)

Kissinger poukazuje na idealističnost zakladatelů Spojených států, kteří na konci 18. století budovalisvůjstát na území podél pobřeží Atlantiku, ale již v roce 1803 se koupí Louisianského teritoria jejich rozloha rovnala zhruba polovině té dnešní. V roce 1823 vydaly tzv. Monroeovu doktrínu, v níž se prohlašují de facto za hegemonu celého amerického kontinentu, když označily veškeré vojenské akce na něm za ohrožení své bezpečnosti. Spojené státy tehdy sice neměly žádné vyspělé námořnictvo, jen domobranu, ale chytře využily situace evropského bezvládí po pádu Napoleona a stanovily si jasné meze zájmu. Vzhledem k tomu, že Monroeova doktrína byla vydaná jen pár let před de Tocquevillovým příchodem do Spojených států, byl jeho pohled na chod federace ovlivněn převážně tímto dokumentem. De Tocqueville vidí Státy jako národ v rozmachu, který symbolizuje lidský pokrok.

Každá vláda degeneruje, když vkládá důvěru pouze svým vládním představitelům. Lidé samotní jsou pro ni jediným bezpečným úložištěm.

Nejlepší vládou je vláda, která vládne nejméně, protože její lidé ukážňují sami sebe.

Thomas Jefferson

Nejznámějším zastáncem co nejvolnějšího spojení států s co nejméně zasahující vládou byl Thomas Jefferson. Z jeho výroků vyplývají dvě věci: nedůvěra v moc (jedince) dohlížející na občany a důvěra v občany samotné. Podle Jeffersona jsou svobodomyšlní občané nejlepšími pečovateli o společnou vládu právě kvůli své víře v osobní svobody. Tito dosavadní obyvatelé Ameriky vysílali vzkaz o jakýchsi předpokladech bytí Američanem, které formulují společný zájem (viz citát Kissingera). Komunita Američanů tak mohla dál šířit univerzálně platné hodnoty založené na víře v osobní svobody – svobodu projevu, myšlení či vyznání po celém kontinentě.

Americký vládní systém tedy stojí na vládě lidu. Dodnes při volbách volí Američané svého personálního zástupce na federální, státní i okresní úrovni a vedle toho mohou vyjádřit svůj názor v desítkách lokálních referend. Navíc, do zákonodárných sborů se volby konají každé dva roky, občané tedy mají velmi často příležitost se vyjádřit.

Ve spojení s puritánským individualismem se jedná o konstantní soutěž v americkém prostředí. Podle teorie zakladatelů Spojených států je soutěž nejlepší motivací k dosažení největších úspěchů jedince. Každý dosáhne těch nejlepších výkonů, kterých je schopen. Tito jednotlivci si ovšem nejsou úplně cizí, sdílejí stejný národ, pod který se nějak musí vměstnat zájmy všech, soutěžící individua se musí společně dohodnout na chodu systému. Spojené státy si jako prostředek k dosažení „společného zájmu“ vybrali hlasování lidu. A lid zpravidla rozhodne prostou většinou (ať už při volbách či referendech). Proto se de Tocqueville v souvislosti s demokracií zmiňuje o útisku většiny. Ta v demokracii zastupuje „funkci tyrana“, jelikož menšina, která s ní nesouhlasí, je většinou vždy pokořena. Toto se zároveň děje za předpokladu, že personální obsazení většiny a menšiny se bude proměňovat, čímž občané jako celek nabydou alespoň nějaké spokojenosti.

De Tocqueville z příkladu Spojených států vyvozuje to, že národ zůstane svobodným, když bude uplatňovat demokratické praktiky. Zajímavější je otázka, zda by tomu tak bylo i dnes, téměř 200 let od napsání *Demokracie v Americe*. Odpověď je „určitě ano“. De Tocqueville pro ni (v zadané ukázce) vytvořil dokonce svá vlastní kritéria, podle nichž můžeme odpověď ověřit. Zaprvé, podle něj leží „klíč“ ke svobodě národa v budování demokratických institucí. Spojené státy stále stojí na stejných pilířích třech složek moci, jejich politický systém se moc nezměnil. Tedy stále jsou v jeho čele občané, kteří volí zástupce přímo a na mnoha úrovních. A zadruhé, nastolení vlády většiny znamená vládu jedince. Toto stanovisko úzce souvisí s prvním, ale přímo poukazuje na (jakkoli voleného) jedince v čele. Při hlubší analýze bychom našli určité spory například mezi prezidentem a sněmovnou,⁴ jenže stále funguje základní princip brzd a rovnováh těchto dvou funkcí. Občasné zdánlivé výkyvy v pravomocích jsou spíše dány jejich mediální pozorností, nicméně oba, prezident i reprezentant ve federální sněmovně, jsou zástupci volenými neúprosnou prostou většinou.

4. Závěr

Spojené státy americké vznikly jako svazek lidí věřících v univerzalitu svých principů založených na touze po svobodě. Tak vytvořily politický systém, postavený na vládě (většiny) lidu. Pro svět konce 18. století šlo o zcela přelomovou záležitost, přelomové vnímání světa. Někteří ho nepochopili, ale jiní, mezi něž patřil i Alexis de Tocqueville, jím byli ohromeni. Viděli v něm směr lidského pokroku, jelikož ten spatřovali v rozšiřování osobních svobod. Demokracie ve Spojených státech svou funkcí tyto svobody podporuje, jelikož v rozhodování poskytuje veliké slovo vlastním občanům, kteří mají pravomoci kupříkladu o volbě desítek svých zástupců na různých úrovních. Tím se de Tocquevillovi zamlouvá, jelikož nastoluje tzv. vládu většiny. Ta sice může být krutá, když nebere ohled na menšinu, ale dokáže efektivně řešit státní problémy, aniž by je řešil jedinec.

Spojené státy tedy od doby svého založení vysílají s prostým idealismem zprávu o důležitosti osobních svobod občanů každého státu. Za celá dvě století a pár dekad navíc k tomu stihly inspirovat celý svět konceptem demokracie – způsobu vlády, který v sobě sice obsahuje mnoho nevýhod, ale zasahuje do životů občanů co nejméně. Nezbyvá nám než doufat, že

⁴ Hlavně ve 30. letech 20. století.

budou udržovat tento konsenzus i nadále, aby mohly inspirovat i budoucí myslitele, stejně jako de Tocquevillo v 19. století.

Bibliografická poznámka:

Kissinger, H.: *Uspořádání světa*, přel. Martin Pokorný, PROSTOR, Praha, 2016, 400 s.